

УДК 377:159

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-2.32>**А. В. Окаєвич**викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ
Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК АКТУАЛЬНА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Статтю присвячено теоретичному аналізу проблеми формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у процесі військово-професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах.

Здійснено узагальнення наявних у сучасному психолого-педагогічному дискурсі поглядів на трактування дефініцій «емоція», «воля», «емоційно-вольова стійкість» та її складників.

З'ясовано, що належний рівень сформованості вольових якостей курсантів є визначальним у процесі становлення майбутнього офіцера у військово-професійній діяльності та потребує врахування інтегративного характеру професії військовослужбовця та офіцера зокрема. Розвиток у майбутнього офіцера вольових якостей та сформованість вмінь контролювати прояви емоцій є підґрунтям формування емоційно-вольової стійкості як базового компонента професії офіцера.

Визначено, що емоційно-вольова стійкість є інтегративною властивістю особистості, що формується в процесі військово-професійної підготовки в спеціально створеному освітньому середовищі вищого військового навчального закладу, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмуючих факторів. Емоційно-вольова стійкість формується в курсантів у процесі військово-професійної підготовки з використанням спеціально змодельованих психотравмуючих чинників, притаманних реальним умовам виконання офіцером службово-бойових завдань, у тому числі під час залучення до бойових дій, розвивається та вдосконалюється в професійній діяльності на різних етапах становлення та розвитку особистості.

Визначальною складовою частиною формування емоційно-вольової стійкості курсантів є побудова педагогічного процесу вищого військового навчального закладу з урахуванням потреби забезпечення належного рівня сформованості емоційно-вольової стійкості як обов'язкової складової частини професіоналізму майбутнього офіцера. Провідною характеристикою емоційної стійкості встановлено здатність особистості майбутнього офіцера до забезпечення гармонійного співвідношення усіх компонентів військово-професійної діяльності в емоціогенній ситуації, що є обов'язковою передумовою успішного виконання визначених завдань.

Ключові слова: майбутній офіцер, військово-професійна підготовка, вищий військовий навчальний заклад, емоція, воля, емоційно-вольова стійкість.

Постановка проблеми. Докорінні зміни в поглядах на потребу підвищення професіоналізму основи вітчизняного війська – її офіцерського корпусу зумовлені залученням військовослужбовців Збройних сил України до відбиття збройної агресії, потребують пошуку шляхів підвищення ефективності військово-професійної підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах.

Однією з визначальних складових частин успішного виконання офіцером службово-бойових завдань є належний рівень сформованості в нього емоційно-вольової стійкості до притаманних сучасним бойовим діям психотравмуючих чинників, вміння зберігати концентрацію та ухвалювати виважені управлінські рішення.

Проте наявний досвід військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів дає змогу констатувати нагальну потребу пошуку шляхів підвищення рівня сформованості їхньої емоційно-вольової стійкості в процесі професіоналізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів було в спектрі наукових пошуків низки дослідників, серед яких О. Барабанщиков, І. Бех, П. Друкер, А. Дьомін, М. Д'яченко, Г. Емерсон, Л. Кандибович, Л. Карамушка, Г. Костюк, І. Лернер, Д. Макгрегор, А. Маслоу, Е. Мейо, О. Молл, В. Моляко, М. Нецадим, Ф. Тейлор, А. Файоль, М. Фоллет, В. Ягулов та ін.

Педагогічні аспекти формування вольових якостей майбутніх офіцерів досліджували О. Барабанщиков, В. Вдов'юк, О. Герасимов, В. Дьомін, Л. Златков, Д. Іщенко, І. Кравченко, М. Полянський, О. Сафін, В. Юсов та ін., наукову дефініцію «емоційно-вольова стійкість» та шляхи її формування – Н. Бабич, П. Зільберман, В. Калін, В. Маріщук, В. Мільман, В. Писаренко, О. Циганко, А. Чебикін, О. Черніков та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування шляхів вирішення

актуальної психолого-педагогічної проблеми підвищення ефективності військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах, формування особистих та професійних якостей курсантів та емоційно-вольової стійкості зокрема, бо зумовлена проблема ще не має гідного теоретичного обґрунтування в сучасній педагогічній науці.

Виклад основного матеріалу. Вирішення проблеми формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у процесі військово-професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах потребує уточнення дефініцій «емоція», «воля» та «емоційно-вольова стійкість».

Аналіз поглядів дослідників на трактування дефініції «емоція» дає змогу констатувати, що здебільшого її визначають як:

- суб'єктивну форму існування потреб (С. Рубінштейн);
- елементарні переживання, які виникають у людини під впливом загального стану організму і в процесі задоволення актуальних потреб (Р. Немов);
- психічні процеси, змістом яких є переживання, ставлення людини до тих або інших явищ оточуючої дійсності (П. Рудик);
- одну з найважливіших сторін психічних процесів, яка характеризує переживання людиною дійсності (В. М'ясищев, М. Лебединський);
- динамічні особливості когнітивних процесів, де вони слугують основним мотивом певних дій і вчинків (Л. Фестінгер);
- стимул до прийняття рішень чи модель відповіді на певні чинники, події, вагомі для потреб особистості чи її цілей (А. Веракіс).

З огляду на специфічні особливості військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів, актуальну потребу врахування необхідності опанування курсантами практичними механізмами контролю проявів емоцій під час виконання службово-бойових завдань, у трактуванні дефініції «емоція» ми погоджуємось із поглядом Г. Фортунатова, який розглядає її як конкретну форму переживання почуттів [1], тоді як О. Лука, характеризуючи емоції та їх прояви, визначає «безпосередній зв'язок між задоволенням чи незадоволенням потреб, в яких відображається специфічне ставлення до будь-яких життєвих ситуацій та обставин» [2], що повною мірою притаманне особливостям військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах.

Наявність цілої низки різноманітних підходів до визначення поняття «емоційно-вольова стійкість» потребує ґрунтованого їх аналізу та узагальнення. Поняття «емоційна стійкість» у сучасному науково-педагогічному дискурсі розглядається як:

- властивість процесів збудження і гальмування нервової системи (Г. Айзенк, І. Павлов);

- здатність адекватно функціонувати та контролювати вираження емоцій із метою збереження спрямованості дій (Я. Рейковський);

- властивість, яка виявляється в складній емотивній ситуації через взаємодію емоційних, вольових, інтелектуальних та мотиваційних компонентів психічної діяльності задля успішного досягнення мети (П. Зільберман);

- здатність контролювати і стримувати астенічні емоції з метою успішного виконання необхідних дій; здатність до вольового керування власними емоційними станами (Є. Мілерян);

- властивість гармонійної взаємодії психологічних механізмів під час напруженої діяльності з метою успішного досягнення поставленої мети (Г. Лапшинська);

- здатність регулювати емоційні стани під час виконання різних умов діяльності (С. Оя);

- властивість створення гармонійних відносин між усіма компонентами діяльності під час емоціогенних ситуацій із метою успішного виконання діяльності (Б. Варданян);

- здатність поєднувати емоційні, вольові, інтелектуальні та інші відносини, які впливають на успішність діяльності (Л. Аболін);

- здатність протистояти реальній небезпеці, виявляти психічну витривалість і стійкість, вольовими зусиллями долати негативні почуття та психічні стани (Є. Потапчук);

- здатність психіки зберігати високу функціональну активність в умовах дії стресу, фрустрації як внаслідок пристосування до них, так і внаслідок високого рівня розвиненості емоційно-вольової саморегуляції (Г. Дзвоник).

Однією з провідних якісних характеристик емоційної стійкості, на наше переконання, є здатність особистості зберігати належний рівень готовності до виконання професійних обов'язків в умовах дії негативних чинників, тоді як у класифікації зумовленої дефініції ми погоджуємось із К. Платоновим, який поділяє емоційну стійкість на:

- емоційно-вольову (ступінь вольового володіння людиною своїми емоціями);

- емоційно-моторну (стійкість психомоторики);

- емоційно-сенсорну (стійкість сенсорних дій) [3].

Подальший розгляд поглядів дослідників на поняття «емоційно-вольова стійкість» потребує аналізу терміна «воля» та його трактування.

Дослідження волі та шляхів її формування бере початок з античних часів, розвитку набуває в часи Середньовіччя. Філософами термін «воля» трактується переважно як свідомо регуляція суб'єктом своєї діяльності та поведінки, що забезпечує подолання труднощів у процесі досягнення мети [4]. Не втрачає актуальності питання дослідження зумовленої дефініції в сучасних психолого-педагогічних розвідках, де термін «воля» здебільшого тракту-

ваний як: здатність долати перешкоди, здійснюючи цілеспрямовані дії та вчинки (П. Рудик, В. Селіванов та ін.), психічна саморегуляція особистості (І. Бех, О. Дашкевич, О. Черникова, О. Шевчук та ін.), свідома активність особистості, що дає їй змогу керувати власною поведінкою (О. Биков та ін.). Окремі характеристики проявів волі та вольових якостей вивчали К. Альбуханова-Славська, Л. Божович, В. Іванніков, В. Ягупов та ін.

Згідно з трактуваннями укладачів Сучасного тлумачного словника української мови, «воля» – це :

1) здатність людини свідомо керувати своїми діями заради досягнення мети; наполегливість у досягненні чогось;

2) бажання, наказ;

3) право розпоряджатися на власний розсуд;

4) відсутність обмежень, привілля;

5) свобода, незалежність; перебування не під арештом, не в клітці [5, с. 162].

Воля, на думку А. Столяренко, – це прояв регулюючої функції свідомості щодо використання можливостей людини при зустрічі із зовнішніми і внутрішніми труднощами [6].

Спираючись на авторитетний погляд А. Макаренка, який виховання волі визначав як є одне із найважливіших і хвилюючих питань людського буття [7], ми поділяємо погляди В. Селіванова, який аргументовано доводить, що воля входить до структури характеру як один із головних компонентів. Вольові властивості особистості, які формуються в єдності з іншими, на думку дослідника, характеризують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції своєї поведінки та діяльності, тоді як вольові якості особистості науковець визначає через поняття «здібності» й «уміння» [8, с. 138].

Особливої ваги воля набуває, на думку О. Леонтєва, у процесі становлення особистості [9]. Визначальними критеріями її проявів при цьому є вольові дії, вибір мотивів та цілей, регуляція внутрішніх станів людини, вольові властивості особистості [10, с. 71].

Виокремлення вольових якостей, які є визначальними у військово-професійній діяльності майбутнього офіцера, потребує врахування інтегративного характеру професії та поєднання в ній низки функцій, притаманних офіцеру, серед яких визначальними є управлінська та організаційна. З огляду на зазначене, до найбільш важливих вольових якостей, сформованість яких в офіцера забезпечує успішне виконання ним службово-бойових завдань, ми зараховуємо:

– вольові якості, що виявляють здатність людини постійно висувати перед собою життєво і суспільно важливі цілі та підкоряти власну поведінку їх досягненню (цілеспрямованість, що ґрунтується на ідейному переконанні);

– вольові якості, що характеризують здатність людини постійно шукати шляхи досягнення

поставленої мети, виконання прийнятого рішення (активність, ініціативність, рішучість, енергійність, самостійність, відповідальність, наполегливість);

– вольові якості, що характеризують здатність людини підкоряти власну поведінку об'єктивній необхідності (дисциплінованість, мужність, стійкість, сміливість, вміння володіти собою) [11].

Погоджуємось із твердженням авторів навчального посібника «Психологія та педагогіка вищої військової школи», які пріоритетними напрямками формування вольових якостей у майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах визначають такі:

– розвиток ідейного і морального підґрунтя вольової поведінки;

– систематичне накопичення досвіду вольової поведінки, розвиток уміння висувати реальні цілі, приймати відповідні рішення, виконувати їх, долати труднощі;

– розвиток прагнення до самовиховання вольових якостей, самокритичності [11].

Розвиток у майбутнього офіцера вольових якостей та сформованість вмінь контролю проявів емоцій є підґрунтям формування емоційно-вольової стійкості як базового компонента професії офіцера.

Погоджуємось із поглядами дослідників С. Деніжної та М. Сови, які визначають емоційно-вольову стійкість службовця як здатність зберігати в складних умовах стабільний психічний стан, сприятливий для успішної роботи, виокремлюють основні особистісно-професійні якості, які відображаються через:

– відсутність у службовця психологічних реакцій, що знижують ефективність дій в екстремальних ситуаціях і породжують неточності, промахи, помилки;

– натренованість у бездоганному виконанні професійних дій у психологічно складних умовах;

– уміння зберігати професійну пильність, виявляти розумну настороженість і увагу до ризику, небезпеки, несподіванок;

– невіддатливість до психологічного тиску;

– уміння володіти собою в психологічно напружених, конфліктних, стресогенних ситуаціях [12], що повною мірою притаманне професії військовослужбовця та офіцера зокрема.

Узагальнення результатів дослідження науковцями поняття «емоційно-вольова стійкість» дає змогу дійти висновку, що здебільшого її розглядають як складне психічне утворення, яке є результатом інтегрування певних психічних процесів і явищ. Стосовно майбутніх офіцерів, емоційно-вольова стійкість, на наше переконання, є інтегративною властивістю особистості, що формується в процесі військово-професійної підготовки в спеціально створеному освітньому середовищі вищого військового навчального закладу, належний рівень сформованості якої

забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмуючих факторів.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи наукові погляди дослідників, емоційно-вольову стійкість майбутнього офіцера визначаємо як інтегративну властивість особистості, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмуючих факторів.

Формування емоційно-вольової стійкості майбутнього офіцера відбувається в процесі військово-професійної підготовки з використанням спеціально змодельованих психотравмуючих чинників, притаманних реальним умовам виконання офіцером службово-бойових завдань, у тому числі під час залучення до бойових дій.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в розробці методики формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів із використанням потенціалу тренінгових технологій.

Список використаної літератури:

1. Фортунатов Г.А. Чувства. Общая психология : учебное пособие. Москва, 1970. С. 21.
2. Лук А.Н. Эмоции и личность. Москва : Знание, 1982. 176 с.
3. Платонов К.К., Шварц Л.М. Очерки психологии для летчиков : монография. Москва : Экзамен, 1948. 191 с.
4. Краткий психологический словарь / сост. Л.А. Карпенко; под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1985. 48 с.
5. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.
6. Столяренко А.М. Общая и профессиональная психология : учеб. пособие для средних профессиональных учебных заведений. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 382 с.
7. Макаренко А.С. О воспитании молодежи. Москва, 1951. 248 с.
8. Селиванов В.И. Избранные психологические произведения: воля, её развитие и воспитание. Рязань : Изд. Рязанского гос. пед. института, 1992. 572 с.
9. Бочавер А.А. Исследования жизненного пути человека в современной зарубежной психологии. *Вопросы психологии*. 2008. № 5. С. 54–62.
10. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. Москва : МГУ, 1991. 142 с.
11. Психология и педагогика высшей военной школы : учебное пособие / В.И. Варваров, В.И. Вдовюк, В.П. Давыдов и др.; под ред. А.В. Барабанщикова. Москва, 1989. 366 с.
12. Dienizhna S.O., Sova M O. Psychological training of law enforcement officers for professional activity in extreme situations. *Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University*. Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. Issue 32. P. 99–115.

Okaievych A. Formation of emotional and voluntary stability of future officers of the Armed Forces of Ukraine as a current psychological and pedagogical problem

The article is devoted to theoretical analysis of the formation of the emotional-volitional sustainability of future officers in military occupational training in higher military educational institutions.

Implemented a generalization of existing in the modern psychological-pedagogical discourse of views on the interpretation of definitions of "emotion", "will", "emotional-volitional stability" and its components.

Found that needs the level of development of volitional qualities of students is crucial in the process of becoming future officers in the military profession and requires taking into account the integrative nature of the profession of a soldier and officer in particular. The future development of officer qualities and the formation of skills of control emotions is the basis of formation of the emotional-volitional sustainability as a basic component of the profession of officer.

Determined that emotional stability is an integrative feature of personality, formed in the process of military training in a specially designed educational environment of higher military educational institutions, should the level of development of which ensures the successful fulfillment of educational and service-combat tasks in conditions of exposure to stressful factors. The emotional-volitional sustainability is formed of students in the process of military training using a specially modeled to stressful factors inherent in the real conditions of implementation of the officer of the service and combat missions, including during involvement in the fighting, evolving and improving in their professional activities at different stages of formation and development of personality.

The defining component of formation of emotional stability of the students is the construction of a pedagogical process of higher military educational institution taking into account the need to ensure a proper level of formation of the emotional-volitional sustainability as a necessary component of the professionalism of a future officer. The leading characteristic of emotional stability established the ability of personality of future officer to ensure a harmonious relationship of all components of the military-professional activities in emotional situation, which is a mandatory prerequisite for the successful implementation of certain tasks.

Key words: *future officer, military training, military high school, emotion, will, emotional and volitional stability.*